

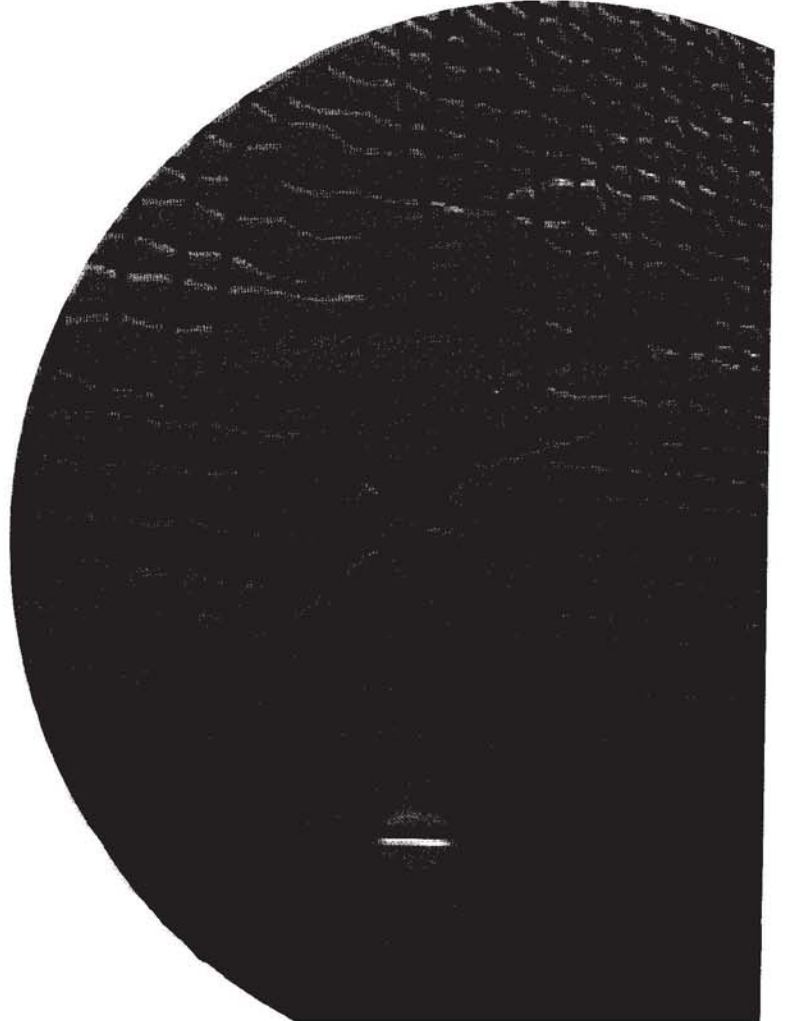
zihinsel tutsaklık ve araçsallaşmanın verdiği hazlar

Muhammet ÖZDEMİR

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

“Şundan eminim ki, daha fazla konuşulabilmek için bu dünyada hayat kadını olmak isteyen birçok insan vardır.”

Zihinsel tutsaklık üzerine konuşmak, hiç de kolay ve popüler olmamalıdır; çünkü tek bir düşünsel geleneğin içerisinde varoluşsalını bulmuş, buna rağmen varolduğunu ısrarla vurgulamak isteyen bir zihnin, varolduğu düşünsel geleneğin verili varoluşsal koşullarından bağımsız, adı nesnellik olarak belirlenen, aşkın bir özürümü yakalayabilme olanağı bulunmamaktadır. Daha dar bir içeriği kastetmiş olmakla beraber Paul Feyerabend'in de farkına vardığı budur: “Birbirinden farklı gelenekler karşısında akıl ortak hakem olamaz.” Bu dünyada yaşıyorken, bu dünyadan bağımsız olmanın bir yolu yoktur ve olmadığından bu kavranamaz da. Bu nedenle koşullanmış bir zihnin yaşıyor olduğu mevcut bir tutsaklıktan söz edenlerin, bunu neye göre söyleyebildiklerini de belirtmeleri gerekecektir. Fakat ortak bir rahatsızlığı, her an yeniden modern insan olarak varılmaktan yorulan ve bu ortak sıkıntıyı sürekli duyumsayan bir özdeşünümün bazı zamanlar böyle bir aşkınlığı yakalayarak konuşabilme ihtimali vardır. Hakikat, her neyse ‘o’ oluşunu, acı da vermez duyumsamaya; ama zihin, acıdan dolayı hakikat aramak zorunda hisseder kendini. Bu yüzden

zihinsel tutsaklık üzerine konuşmak güç olmalıysa da, imkânsız olmamalıdır. Çünkü sahte acı çekenler kadar zihinsel tutsaklıktan ve araçsallaşmaktan haz duyanların varlığı, dile getirilebilir bir içeriğin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Zihinsel tutsaklık, hiç kuşkusuz, kötü bir alışkanlık olmaktan önce, kendisini kabul ettirmiş bir özdeşünüm biçimine ve algılama içeriğine özellikle razı olmaklıkla tanımlanabilir. Zihinsel tutsaklıktan kurtulmanın veya ondan daha baştan sakınmanın yolu, çokça sanıldığı gibi, her şeyi sorgulamak değildir. İnsanlar modern dönemde, zaten her şeyi sorguladıklarını sanarak tutsaklaşmaktadırlar. Zaten zihin ilişkin tutuklukları, zihinle ilişkili bir nesneden, mesela bir tartışmadan bulaşmazlar insanlara, her şeyden önce toplumsallık biçimlerinden ve bunların

“Birbirinden farklı gelenekler karşısında akıl ortak hakem olamaz.” Bu dünyada yaşıyorken, bu dünyadan bağımsız olmanın bir yolu yoktur ve olmadığından bu kavranamaz da. Bu nedenle koşullanmış bir zihnin yaşıyor olduğu mevcut bir tutsaklıktan söz edenlerin, bunu neye göre söyleyebildiklerini de belirtmeleri gerekecektir.

içeriklerinden bulaşır. Yılbaşını kutlamaya ve her yıl yaz mevsiminde tatil yapmaya alıştırılmış bir zihnin, bu zihin kendisini, sömürge ve şiddet karşıtı olmakla tanımlayarak var ettiğini varsayıyor olsa bile, aslında tutsaklıktan kurtulma veya baştan zihinsel tutukluklarından uzak durma şansı yoktur. Çünkü zihinsel tutukluk dünyalarının önemli bir özelliği, buradaki içeriklerin zamanla birer insanî gereksinim haline gelmeleri ve toplumsal insanîliğin artık bunlarla meşrulaştırılıyor oluşudur. Böylece burada insanî zihinlerin yoğunluk alanları, dünyanın meşruyet içerikleri ve bu içeriklerin dışında bulunanların sorgulanmasına doğru daraltılır. İnsanın özdeşünümsel bir debelenmeyi ancak acılarında deneyimleyebildiği bu tür bir dünyada, artık insan olmak, araçsallaşmaktan zevk almak olarak olgusallaşır. Böylece zihinsel tutsaklık bir alışkanlık haline gelir, tıpkı tutukluklarının insanlar için en doğal barınaklar haline gelmeleri gibi. Her erkeğin iç dünyasında biraz edilgen, açıkçası kadınsı bir duyumsal gereksini-

min bulunması bu yüzdendir; modernlik, edilgenliğin ne denli haz verici olduğuna ikna etmeyi bilir erkekleri de sözgelimi. Politik araçsallaşma veya ekonomik araçsallaşma yoğunluk olarak arttıkça, zihinsel tutsaklığın özgürlüğe olan duyarlılığı da azalır ve birey daha fazla haz almaya başlar bu dünyada varoluyor olmaktan. Fakat bir anda araçsallaşmanın dışında kaldığında özdeşünüm isyan eder ve bünyede yerleşik iç enerjinin rahatsızlığı buradan itibaren başlar. Bu iç enerji, özdeşünüme süreklilikle aşkınlığı ilham eder ve birey, kendisinden çok öteki üzerine odaklanır. Bu nedenle bir gün sıra kendisine de odaklanmaya geldiğinde artık vakit çok geçtir ve zihin bunu kaldıramaz. Hayatta yer alan bütün uygunsuzlukların veya şaşkınlık uyandırıcı olumsuzlukların nedeni budur işte. Ne var ki insanlar yine de araçsallaşmaktan haz almaya devam ederler ve tek bir şeyi dilerler: Araçsallaşmanın hiç bitmemesi.

Türkiye’de bulunan birçok toplumsal kesimde araçsallaşmanın sıradanlaşmış hazcı kanıksaması yakalanabilir. Bunun tipik bir örneği olarak Alevilere, kadınseverlere (feministler), canlıseverlere (hayvanseverler) ve kendilerini solcular olarak tanımlayanlara bakılabilir. Küresel politikanın Türkiye’nin aleyhine kullandığı tipik bir araçsal unsur olan Ermeni Soykırımını meselesinde görünür olan ironik adalet kaygısının bir benzeri Türkiye’de Aleviler için söz konusu olur. Teolojik/dinbilimsel bütün unsurlara savaş açan bir algılama tarzı, her nedense, fazlasıyla merhametli bir tutumla Alevileri bağrına basar. Medenî veya kurumsal geleneğinin varlığına ve yerleşiklik geçmişinin disiplinler içeriğine göre toplumsal bir örgütlenmenin öz bilinçli tercihlerinden veya icraatlarından söz edilebilirse eğer, araçsallaşma sürecine çok kolay adapte olabilen toplumsal birliktelikler için bir özne-kurumsallık durumundan bahsetmek olanaksızlaşır. Türkiye’de ‘ezilmişlik’ ve ‘Anadoluluk’ nitelermelerinden başka herhangi bir varoluşsal özelliklikle ayrıcalıklandırılma imkânı bulunmayan Alevilerin, dinle ilişkili bütün toplumsal örgütlenmeler dışlanırken kendilerinin hiç değilse entelektüel olarak onurlandırılmalarına, herhangi bir sorgulamada bulunmaksızın sevinçle karşılık vermeleri, Alevi toplumsallığının kurumsal içeriği hakkında mutlaka bir fikir vermelidir. Cumhuriyetin efsaneleştirilen yıllarında siyasî talepleri reddedilmiş bir ‘laikliğe uygun dinsel topluluk’un, zamanla iktidarların ve iktidarlara bağımlı bütün toplumsal aktörle-

rin, işlevselliğine göre meşru görülen ve sevindirilen bir kesim haline gelmesi, ayrıca bütün bunlar oluyorken bu kesimin üyelerinin bu gelişmeden mutluluk duymaları, hiç kuşkusuz, politik araçsallaştıktan haz alınması dışında bir şekilde nitelendirilemez. Tıpkı Osmanlı Devleti'nde herhangi bir esasa ilişkin rolü bulunmayan kapıkullarının bürokratik bütün basamaklarda çok rahat varolabilmeleri gibi Türkiye bürokrasisinin de Alevilere bırakılması, iktidarların bilinçli bir politik ve ekonomik araçsallaşma icraatlarından başka bir şey değildir. Diyânet İşleri Başkanlığı bir gün yanlışlıkla bir tarikat şeyhi olursa eğer, diğer toplumsal aktörler, tarihin en dolaysız öznesi bundan utanmak durumunda kalır. Oysa bir Alevi Dedesi, bu adlandırma büyük harflerle başlar daima, içindeki en derin Hümanist ve Anadoluocu evrensel hoşgörü tavrını sürekli koruyabildiği için Diyânet İşleri Başkanlığına asıl layık kişidir. Elbette bu vurgusal tonu yeterince kavrayabilmek için zihinsel bir tutukluğun bulunmaması gerekir. Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmeyi ancak yakın zamanlarda anımsayanların dinsel bilginliklerinin hiçbir şekilde itiraz konusu olmayacağı bu tür bir zihinsel koşullanmışlıkta entelektüeller ve sanatçılar, Alevileri takdir etmeye mecbur edilirler. Bu arada Alevilikle ilgili olan bitenler, bu toplumsal örgütlenme adının içeriğine ilişkin esaslı unsurlardan meydana gelmez, politik boyunu eğmelerin ve koşullandırılmaya razı oluşların süregelen elverişlilik koşullarının olabildiğince iyileştirilmesine hizmet etmesi dışında zaten Alevilerin de bir önemi yoktur iktidarlar ve yazar sözcüler için. Ne var ki, yine de Alevilerden bir itiraz yükselmez buna. Bu durumun aynısı Türkiye'de kadınseverler (feministler), canlıseverler (hayvanseverler) ve kendilerini solcu olarak tanımlayanlar için de geçerlidir büyük ölçüde. Bu toplumsal örgütlenme grupları da her nedense politik ve ekonomik araçsallaşmaya hiçbir şekilde itiraz etmezler, bunun tersine, bu durumu kanıksar ve meşruiyet konusunda varoluşsal bir unsur olarak bu durumu kutsarlar. Kurban bayramlarında gözyaşı dökerek ne denli 'öteki' olan bütün canlıları düşündüğünü gösteren kadınların, ana rahimlerinde öldürülen bebeklerin bu durumlarına, sırf bu cinayetleri gözleriyle görmedikleri için, politik ve ekonomik bir gerekçe uydurmaları; sonra kadınların bir cinsel kimlik sahibi olmaktan önce insan olduklarını söylemenin ardından ancak kadınlardan oluşan bir iktidarın dünyayı kurtaracağını, dolayısıyla-

la kadınların ontolojik olarak yine erkekler tarafından bir karşılık beklenilmeksizin ayrıcalıklandırılmalarını salık veren kadınsever kadınların, erkek çocuklarının eşlerine geldiğinde merhametsiz davranmaları sadece basit bir çelişki olarak anlaşılmamalıdır. Yahudilikte mabet ayinlerine katılmayan kadınların varoluşsal ikincilliğine ve Yılbaşı Bayramlarında hindilerin canlarının ayrıcalıklandırılmamasına itiraz edemeyen özne-varsayımlarına ilişkin hangi çelişkili örnek alınırsa alınsın içerisinde muhakkak bir özbiñç durumu yakalanabilir. Çünkü sözgelimi

Türkiye'de bulunan birçok toplumsal kesimde araçsallaşmanın sıradanlaşmış hazcı kanıksaması yakalanabilir. Bunun tipik bir örneği olarak Alevilere, kadınseverlere (feministler), canlıseverlere (hayvanseverler) ve kendilerini solcular olarak tanımlayanlara bakılabilir.

evlerde beslenen hayvanların bir piyasası vardır ve bu piyasanın bütün ekonomik kazançları, etik olarak daha ilk anda ekonomik kaygılardan arındırılmıştır gibi bir ön-meşru-varsayımına dayanılarak içeriklendirilen bir varoluşsal kimliğin zaten çelişkilerden azade olamayacağı açıktır. Türkiye'deki solcuların durumu ise çok daha vahim bir politik ve ekonomik araçsallaşmalar bütününü sergiler. Aydınlanmış olmak ve yaratıcılıkla özgürlüğe daha doğuştan kabiliyetli bulunmak gibi nitelemelerle bütün mümkün olgusal içerikleri iktidar tarafından önceden satın alınan bir kimliğin, Türkiye söz konusu olduğunda, zaten başka tartışılacak olgusal bir içeriği yakalanamayacaktır. Evrensel adalet, toplumun bütün kesimlerine yayılmış öncelikle ekonomik nitelikli eşit bir paylaşım ve her ne şekilde olursa olsun insana saygı sınırlarının aşılması gibi doktriner unsurların savunuculuğu, Türkiye'de kendilerine "biz solcuyuz" diyen insanlara verilir ve bu unsurların ütöpikliğine itiraz ettiğini sanan bu toplumsal kesimin üyeleri, farkında olarak veya olmayarak itiraz ettiklerinin tersine önkoşullandırılarak, bütün eleştirel içeriklerden aşkınlaştırılır. Böylece sözgelimi ekonomik eşitliğe inanan bir solcu özne, en azından şimdiye kadar kapitalist bir yaşam-içeriklendirme unsuru olan tatilin kendisinin de insanî bir hakkı olduğunu düşünür-

ken, “komşusu açken tok uyuyan bizden değildir” nebevî sözünün içeriğine göre koşullanması gereken Müslüman dindar bireylerin tatil yapmalarını sorunlaştırabilmektedir. Bu örnek Türkiye’de solculuk kimliğinin ne denli araçsallaşmış bir kimlik olduğunu ve kendilerine sosyal demokrat olarak bakılmasından onur duyanların da araçsallaşmaktan ne denli haz almaya başladıklarını çok güzel ortaya koyuyor. Araçsallaşmadan duyulan hazzın tersine buraya alınan örnek toplumsallıkların üyeleri, hiçbir şekilde, mevcut duruma itiraz etmek arzusunda değiller. Çünkü onlara verilen yarar miktarının çok üzerinde bir yarar miktarını öteki toplumsal unsurlardan kendine alan iktidarın, bu kesimlere verdiği araçsal iktidar kendileri için memnuniyet verici olarak algılanıyor. Bu nedenle ne Aleviler, ne sosyal demokratlar, ne kadınseverler ve ne de canlıseverler, bu politik ve ekonomik araçsallaşmanın hiçbir zaman bitmemesini diliyorlar. Bu takdirde ahlâkî olarak bu insanların iyi niyetliliklerinden ve samimiyetlerinden söz etme olanağı tükeniyor. Zihinsel tutsaklığın herhalde araçsallaşmışlıktan haz almaktan daha iyi bir örneği bulunamaz.

Buraya alınan örneklerin içerisinde tektip bir olgusallığın bulunmadığını söyleyebilmek oldukça güçtür; bu durumun ortaya çıkardığı zihinsel bağlanmışlığa ve araçsal koşullanmışlığa itiraz edebilen herhangi türden bir içerik yoktur Türkiye’de. Belki de bu durum modernliğin bariz bir sonucudur; çünkü bütün örnek toplumsallık biçimlerinin en ayrıntılı ortak özellikleri, tümünün öncelikle modern nitelikli olmaları ve kendilerini modernliğe referansla tanımlamalarıdır. Belirli bir geleneğe bağımlı olarak varolmuş zihinlerin burada modernliğin varoluşsal meşruiyetlerini, sözgelimi özbenliğin veya kişiliğin parçalanmasını ve iktidar-modern dışı sınıfsallık ilişkilerini, sorgulama olanakları daha var oldukları ilk andan itibaren yok olmaktadır. Ne ilginçtir ki burada sınıfsallık içerikleri bile modern-içi özneler için ayrı, moderne-aykırı özneler için ayrı işlenilir. Sözgelimi işçi, modern bir içeriktir; ama tarikata bağlı bir mürit, herhangi bir türden modern değildir ve olamaz; bu nedenle de müride özel bir dünyasal içerikten söz edilmemelidir. Modernlikle varoluşsallığını bulabilmiş moderne-görelî öznelerin, bir biçimde bu dünyaya görelî olmaktan azade olma şansları yok gibidir. Başka türlü düşünme burada bir çeşit hastalık olarak algılanmaya başlar ve aykırı bile ol-

mayan, çok başkaca bir olgusallık olarak küçük görülür. Böylece burada insan olmanın tanımı ve mümkün koşulları bile, moderne-görelî bir içeriğe bürünür. Buradan itibaren zihinsel tutukevlerini sorunlaştırma olanağı bile kalmaz; çünkü tek bir dünya ve tek bir ev vardır, bu da zihinsel tutukevidir ve teklikten çokluğa doğru evrilebilen yegâne olgu, bu bir zihinsel tutukevinin içerisinde uygun görülmüş ve esaslar bakımından daima aynı kalan farklı zihinsel tutukevleridir. Akıl, bilim, demokrasi ve özgürlük, hiç kuşkusuz, bu tarihsel adada, zihinlere sürekli tekrarlanan bir koşullandırma-içeriğinden başka özel şeyler değillerdir. Bunları en çok tekrarlayanlar da bu oyunu daha fazla meşrulaştırmaktan başka bir işlevi bulunmayan, araçsallaşmışlıktan haz duymayı kanıksamış moderne-görelî öznelerdir.

Sonuçta belirtmek gerekir ki, zihinsel tutukluluk, sadece insanlara dayatılan bir olgusallık biçimi değildir; ama aynı zamanda içerisinde varoluşsallığını bulduğu verili koşullara bağlanan öznelerin, herhangi bir türden sistemin temel aksiyomlarına itirazı düşünememelerinin doğal bir sonucudur. Bir zihin, varlığını içerisinde bulduğu aksiyomatik içeriklere itirazı, varolduğu dünya-dışı bir göreliliğe ulaşarak ortaya koymayı denemedikçe, varoluşsallığını önceleyen koşullar dünyasına hapsolmediğini iddia edemez. Açıkçası zihnin, özdüşünümsel gerçekliğini farklı felsefî kavramlar özelinde tartışan yazar sözcülerin, yani modern filozofların, tarihin modern adası dışındaki insanî bir durum için, herhangi türden bir gerçekliği kavrayabilme olanakları da bulunmamaktadır. Buna göre Türkiye’de moderne görelî olarak varolan zihinlerin herhangi özbilinci özgür iyi niyetlerinden ve samimiyetlerinden söz etmek, hiç de kolay değildir. Türkiye’de Aleviler, Sosyal Demokratlar, Kadınseverler ve Canlıseverler, özgür ve insanî olduklarını söyledikleri oranda iktidara bağımlı, politik ve ekonomik bakımdan araçsallaşmış bulunmaktadırlar. Politik ve ekonomik bir araçsallaşmaya itiraz etme alışkanlığının bir şekilde çıkması, bunların bu araçsallaşmadan gayet memnun olduklarını göstermektedir. O halde bir geleneğe görelî kavramlarla bulunan varoluşsal içeriklerin bu gelenekten bağımsız olma olanaklarından söz etme olasılığını yakalamak güçtür. İnsanlık bir gün bir şekilde samimiyetle evrensel gerçekliğinden söz edecekse eğer, bu bariyerin aşılması gerekmektedir. ■